

NÖK - Nordisk Ökonomisk Kvægvil

Akureyri, Island, 23.– 26. júlí 2000

Det började för 1100 år sedan

Páll Lýðsson, Ísland

Ofta har Skandinaver och andra utlänningar frågat mig om korasen här på Island. Då svarar jag: _De är norska." Detta tycker de är en dålig definition, därför att Norge är långt og smalt. Många bygder är isolerade med sina fjordar och fjäll och borde bjuda på olika alternativa raser. Men då svarar jag återigen: _ De är gammalnorska." Då frågar de inte mera.

Forskare är eniga om at den isländska kon är västnorsk: från Fjorderna i Väst-Norge. Därifrån kom de flesta isländska landnamsmännen i perioden 870 930. Det var en svår transport på små fartyg över en stor ocean. Just därför har man medfört förstklassiga kreaturbesättningar på den sju till tjugo dagar långa sjöresan. Man kan räkna med en viss nedgång under den första landnamstiden på grund av landets och trakternars isolering. Men våra optimistiska forskare gissar att nötkreatursstammen har kommit upp i 135.000 individer under sagatiden, därav 80.000 mjölkkor.

Kor och andra husdjur förekommer rikligt i de gamla isländska sagorna. Men jag ska bara tala om nyttan. Från korna fick vi mjölk, förstås. Ungtjurar har vi haft som gav oss kött. Så har man förmodligen använt dragoxar. De drog ploget på våren och hösläden om vintern, i snö och is. Det senaste tillfället när man använt oxar som dragdjur var här på Nordlandet, när man byggde en stenkyrka kring 1870. Vintern 1864 drog några valda oxar stenblock på slädar över en isbetäckt sjö hem till kyrkbacken. De måste skos för att inte halka.

Man kan inte anta så småningom at kreaturhållningen blev bättre när man granskar det isländska diplomatiet och sagor från 1200 tallet. Dessutom finns det talrika kyrkoförteckningar och biskopsrapporter från besök i församlingar och kyrkor. Våra hövdingar måste ha tillräckligt med nötkött åt sina krigare och vi vet om en hövding som lät sin blodtörstiga livvagt äta en hel femårig ox till middag. En annan storhövding som lät skriva sagaböcker, måste slakta unga kalvar för att producera kalvskinn som dög bäst till pergament.

De flesta källorna om senmedeltiden säger att nötkött var islänningarnas förnämsta kött. Landet hade mera gräs de första seklerna efter landnamstiden, och man uppskattade det kött sem man måste producera själv och föredrog nötköttet framför fårkött. Det milda vädret passede också får oxen, som stundom var på utebete året runt. I slutet av medeltiden var man van att mäta värdet i kor. Att ett kovärde på bondgårdarna ansåg man kunde försörja en person. Ett kovärde motsvarade ett jordehundra. En bondgård som var värd tio jordehundra -eller tio kovärden - kunde försörja tio personer på gården (familjen själv och arbetskraften). Om vi överför värdet till nutida förhållanden så skulle man nu beskatta kon utifrån 70.000 isl. kr. Detta kan jämföras med dagens värde. Kor säljs nu för 80. -90.000 isl.kr.

Af alla isländska djur tronar den isländska kon på toppen till 1500- tallets slut. Mellan 1620- 1630 försämras kons värde i hög grad. Länge har vi islänningar diskuterat

varför antalet kor har då minskat. Det är tydligt att klimatet har blivit sämre och bönderna vågade inte låta hela besättningen leva över vintern utan ett tillräckligt förråd av hö. De största nötkreaturbesättningarna på biskoparnas gårdar landet runt ansågs inte längre ekonomiska på grund av sämre vinterbete. När den danska monopolhandeln började år 1602 blev det prisfall på många nötkreaturprodukter.

Nu utvecklades i stället fårskötseln som huvudnäring. En historieforskare vid Islands Universitet antog att fårens frammarsch berodde på att islänningar just nu lärde sig sticka av ullen. Vi behövde då mera ull och följaktligen flera får. Detta skedde på kons bekostnad. Det tåliga fåret segrade i kampen om det minskande betet.

Forskare menar nu att antalet nötkreatur år 1655 hade minskat till 55.000. Men nu kommer pålitliga siffror. Åren 1702- 1712 räknades för första gång antalet kreatur i hela landet. Första folkräkningen (census) hölls år 1703, den första i världen med namnregister och dessutom fördes en jordabok över nästan hela landet. Detta storverk genomfördes av två av våra bästa forskare i 1700- talets början.. Det var Árni Magnússon professor och handskriftssamlare i Köpenhamn och lagmannen Páll Vídalín på Nordisland. År 1703 räknades i hela landet 35.860 nötkreatur, därav var 24.467 mjölkkor.

1700- talet är Islands nedgångstid. Först kom nödåren och hungertiden 1751- 1757. Sedan kom det stora vulkanutbrottet i kratern Laki 1783 med sina kedjereaktioner: År 1 var det vulkanutbrott, år 2 dog kreaturen, år 3 dog många människor. På den här tiden fanns det inte längre oxar på Island. Överallt utom på Västfjordarna var det hungersnöd. Kungen hade monopol på export av falkar, som fångades av isländska fångstmän. År 1787 exporterades 46 fångstfalkar till Köpenhamn. Falkar behöver mycket att äta och eftersom det inte längre fanns oxkött här på Island måste falkskeppet importera eller ha med sig 20 danska oxar för att utfodra falkarna under resan. Av detta drar man den slutsatsen att Island inte längre var självförsörjande på nötkött. Antalet nötkreatur kom ned till 20.067 år 1783 och det höll sig till sekelskiftet. Men på 1800- talet sjönk antalet under nödåren 1881- 1888 till 18.546. Nu var botten nådd.

Nu vaknar intresset för bättre mjölkkras medan intresset för köttproduktion hålls tillbaka. Producenten fick mera för fåraveln. Det var kastrerade baggar som slaktades 2 till 4 års gamla. I slutet av 1800-talet utgjorde fårkött, som exporterades till England, en viktig inkomstkälla. Efter skeppsresan utfodrades de med kålrötter i Skottland några veckor och slaktades därefter. Isländska oxar exporterades aldrig levande till England. Men till slut införde England år 1896 importförbud på grund av smittorisk

Aveln af nötkreatur börjar omkring 1800. Ólafur Stephensen och hans son, Magnús Stephensen, bodde båda på ön Viðey bred vid Reykjavík. Ólafur var den danska kungens högste befallningshavare och sonen Magnus var landets högste domare. Båda gav ut tidskrifter med bredt innehåll, inte minst lantbruksfrågor. Ólafur skrev den första isländska uppsatsen om kon 1786. Man fick mera smör av mjölken från de röda korna jämfört med mjölkne från vita kor. Därför inriktade sig Ólafur på mörkröda kor.

Sonen Magnus utvecklar aveln och importerar 1816- 1819 två röda kvigor och en tjur från Själland. Det går en sägen att tjuren kom från en av kungens gårdar. Korna blev större än isländska kor och mjölkade upp till 9 kilo. De spreds över landet och andra bönder importerade också. Avelsarbete genom import hade börjat när antalet kreatur var som lägst

När engelsmännen i slutet av 1800- talet stängde importen av slaktdjur förlorade de isländska bönderna livsviktiga exportinkomster. Nya ideer hämtades från Danmark, där bönderna bildat kooperativ för mjölkprodukter, särskilt, smör, som exporterades till England.

Bönder i Hrunamannahreppur på Sydisland slog sig samman om smörproduktion för marknaden i England. Separatoren gjorde sitt intåg på Island. Smörproduktionen blomstrade i tio år. 1908 fanns det 34 gräddkooperativ och 1912 exporterades det 177.000 kilo smör.

Den som mest arbetade för gräddkooperativen var konsulenten Sigurður Sigurðsson. Han hade också hand om nötkreatursaveln för Islands lanthushållningssällskaps räkning. Det blev ryck 1901 i kostammen. 23.000 kor ökade på ett år till 25.000. När smörexporten gick som bäst kom kostammen upp i 27.000 kor.

Vid första världskriget försämrades kommunikationerna till England samtidigt som många islänningars ekonomi förbättrades. Det logiska beslutet blev att allt smör skulle konsumeras på Island. Lamkött blev en eftertraktad exportvara. De måste därför dia hela sommaren och fårmjolk till smörproduktion nästan försvann. Efter 1918 minskade smör kooperativen. Samtidigt minskade också antalet kor till 23000, det lägsta antalet på 1900- talet.

Läget blev allvarligt eftersom den snabba urbaniseringen krävde ökat mjölkproduktion. Ofta räckte mjölken inte till över midvintern (mellan 1920 och 1930) Räddningarna blev dels det nya bevattningssystemet i Skeid och Floi på Sydisland, dels några allsidiga mejerier, ett på Akureyri på norra Island och två på Sydisland, alla med danska eller dansklärde mejerister. Mjolkursamslag K.E.A. kom till 1928, Mjólkurbú Ölvesinga stiftades 1928 och Mjólkurbú Flóamanna startades 1929. Det senaste ägde bönder som ville utnyttja de ökande hömängderna som kom genom konstbevattning.

På ett par år ökade mjölkproduktionen från 39 miljoner liter till 42 miljoner liter. Under andra världskriget är mjölkproduktionen uppe i 68 miljoner liter. Höjdpunkten nåddes år 1978 med 123 miljoner liter mjölk. Det bör nämnas att nötköttsproduktion då var inte lika omfattande som nu . Antalet nötkreatur når sin höjdpunkt senare. År 1999 finns det 74.534 nötkreatur, varav mjölkorna är 28.284.

När det gäller avelsfrågor är siffrorna osäkra. Men principen var att bönderna ville få ut det mesta möjliga av varje avelskreatur - till lägsta kostnad. Den första som skrev en bok om avel var inte konsulent. Redan 1859 skrev prästen Guðmundur Einarsson både om nöt- och fåravel, men utan synligt resultat. Allmänt gick bönderne inte heller på lantbruksskola eftersom de hade lika dåligt rykte om lantbrukskonsulenterna.

En bekant till mig, född 1896, hade planer på att börja på en lantbruksskola. Men tre af bönderna i grannskapet hade gått på lantbruksskola, och alla tre blev dåliga bönder så min vän skrinlade sina planer. Han blev senare en mycket duktig bonde.

Trots allt bildades en nötavelsförening i 1903 just där det första gräddkooperativet bildades. Bland de första konsulenterna var Guðjon Guðmundsson och Sigurður Sigurðsson. Längst arbetade som konsulent Páll Zóphoníasson efter att han varit lärare på lantbruksskolan i Hvanneyri och rektor på Hólar i Hjaltadal. I mer än trettio år satte han sin prägel på allt husdjursavel i den period när nötkreatursskötsel och produktionsmetoder utvecklades enormt. Páll var en mycket kunnig, riksdagsmann och senast lanthushållningssällskapets v.d. Han hade så starkt inblick i de enskilda kornas egenskap att han ansågs klärvoajant.

När Páll Zóphoniásson kandiderade första gången till Alltinget (Riksdagen) ansågs han inte ha stora utsikter att bli vald. Han enda kompetens var att kunna „knipa kor”. Under valrörelsen lovade han en bonde att kurera hans ko, om han bara kom med kon till en å som han skulle passera under sin röstfiskefärd. När Páll kom ridande upp ur ån stod bonden där med sin ovilliga ko. Kandidaten kastade sig ur sadeln, krängde av sig jackan och kavlade upp ärmarna. Efter en snabb åtgärd av gynekologisk natur meddelade han att kon skulle vara villig tre dagar senare och svingade sig upp på hästen och red iväg. Många villrådiga väljare hade samlats vid ån. De hade hört många löften från andra politiker men att Páll lovade att en ointresserad ko skulle bli parningslysten efter tre dagar ansågs vara höjden av politisk nonchalans. Men kon blev dräktig inom tre dagar med en tjurkalv och Páll Zóphoniásson kom in i Alltinget.

Genom Páll Zóphoniásson ökade intresset för nötkreatursavel, antalet föreningar flerfaldigades på tio år. De första regelbundna nötkreaturutställningarna hölls 1925, och de har blivit fasta företeelser. Rikskonsulenter har besökt avelsföreningarna vart fjärde år. Enligt de nya kreaturslagen 1948 bildades många nötavelsföreningar och lokala och regionala konsulenter anställdes.

Här på Akureyri / Eyjafjörður hade då funnits en avelsföring för hela trakten sedan 1929, som drevs av Jónas Kristjánsson, förste mejerichefen här. Den kombinationen var inte ovanlig.

Utvecklingen efter andra världskriget berodde inte bara på insikter i aveln. Odlingsbetingelserna förbättrades sedan schaktmaskiner och grävskopor hade förvandlat myrar och tuviga utmarker till bördiga gräsmarker, og det blev normalt att korna betade på odlad mark hela sommaren, det vill säga fyra månader om dagen och nästan tre månader om nätterna.

Páll Zóphoniásson hade särskilt gott öga till avelstjurar. Den mest berömda avelskon var Huppa från Kluftir som mjölkade i hela 15 år. Alla hennes sju tjurkalvar blev utmärkta avelstjurar och hennes fyra döttrar framstående mjölkkor.

Huppas sammanlagda mjölkproduktion kom upp i 61.833 kilo mjölk. Fetthalten var i medeltal 4,12 %. Huppa är antagligen landets enda ko som bildats på tavla. Tavlan avtäckades av högt ansedda män på hennes 50 - årsdag. Självklart var hon inte där, död för länge sedan, och hade ingen aning om sin berömmelse. Det fanns män som var övertygade om att hon härstammade från huldrors och alvers tjurar.

Efter det andra världskriget kom där en annan art usynbara tjurar i hop med våra kor när inseminationen började. Den första stationen för insemination öppnades här på Akureyri i 1946. Pionjären var konsulent Hjörtur E. Þórarinsson, utbildad på Lantbruksuniversitetet i Edinburgh. Det lyckades så bra här i trakten at inseminationsstationer stiftades landet runt det nästa årtiondet.

Den isländska kon blev nu ännu bättre. År 1929 var den genomsnittliga kon 338 kg., år 1948 360 kg och i 1968 410 kg. Mjölkkavkastingen har ökat proportionellt. I 1968 var den genomsnittlig 3.000 kg. per år og år 1999 har produkten steget till 4.579 kg. med 3,31 % protein och 3,99 % fetthalt. Kraftfoder per ko är nu 748 kg. Variationen är stor, den bästa mjölkproducenten är med 7.160 kg. genomsnittlig årsavkastning.

Tiderna förändras, fast kon inte har det klart för sig. I de senaste årtionder har några progressiva bönder studerat utomlands. De har agiterat för ombyte av koraser och helst intresserat sig för den norska korasen NRF. Gamla och moderata bönder och åtskilliga borgare vill inte detta. De vill se i hagan och på ängerna Branda, Skrauta och Skjalda

och fruktar att den isländska kon får horn som hon kanske haft i forntiden. Antagligen har man haft mere koimport i 1800 - tallet än jag för har nämnt, kanske hemmelig. Förresten kunde myndigheterna inte kontrollera det. En av mina gamla vänner, Ólafur Ögmundsson i Hjálmholt i Sydisland, ägde i årevis Islands bästa kor. Ólafur trodde att deras avkastning härstammede från import av danska kor till gården Hjálmholt omkring år 1840. Jag tror förresten inte att ärvtligheten har varit så stor på den här gården. Men Ólafur tog hand om annan reform: Att ge korna så mycket hö den kunde äta. De skulle aldrig bli hungriga fast han själv måste arbeta dag och natt. Just detta eftersträvar unga isländska bönder med perfekt resultat.

Man har faktiskt importerat Galloway, Aberdeen Angus och Limousin för köttproduktion. År 1975 upprättades karantän i Hrisey i Eyjafjörður, och året efter importerades första sperman från Skotland. Före detta hade man utvecklat Galloway med korsning (sedan 1933). De djur som då importerades skulle slaktas men överlevde av misstag.

Páll Zóphóníassons efterföljare som nötkreaturskonsulent blev Ólafur E. Stefánsson, en energisk person för köttasernes framgång. Han engagerade sig starkt för detta sina senaste tjänstår med godt resultat. Ólafur är känd som huvudstiftaren av Islands NÖK-avdelning.

Nu är där en slags mellanakt i importverksamheten. Man har ansökt om enbryo-import. Ansökningen ligger hos lantbruksministeriet, Framtiden av denna viktiga sak kommer andra deltagande att diskutera här i dag och i morgon.